

Opgroeien in het hedendaagse gezin

Inleiding in de gezinspedagogiek

Frank van der Horst, Nicole Lucassen,
Rianne Kok, Miranda Sentse,
Lieneke Jooren, Maartje Luijk

D/2015/45/168 – 978 94 014 2612 1 – NUR 847

Vormgeving omslag: Studio Lannoo, Tielt
Vormgeving binnenwerk: Lettie Egberts, Scriptura Westbroek
Illustratie omslag: www.shutterstock.com

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt, 2016

Dit boek is een uitgave van Uitgeverij LannooCampus (Houten). LannooCampus maakt deel uit van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de uitdrukkelijk bij de wet bepaalde uitzonderingen mag niets van deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Uitgeverij LannooCampus
p/a Papiermolen 14-24
3994 DK Houten (Nederland)
Postbus 97
3990 DB Houten (Nederland)

www.lannoocampus.nl

Inhoud

Voorwoord 9

Deel I: Het gezin 11

1. **Inleiding: wat is gezinspedagogiek?** 12
 - 1.1 Inleiding 12
 - 1.2 Pedagogiek als aparte discipline 14
 - 1.3 Gezinspedagogiek en andere pedagogische disciplines 16
 - 1.4 Theoretisch kader 18
 - 1.5 De opbouw van dit boek 22

2. **Het gezin in historisch perspectief** 24
 - 2.1 Inleiding 24
 - 2.2 Gezinshistorische benaderingen en gebruik van historische bronnen 25
 - 2.3 Pedagogische stromingen: humanisme, verlichting, romantiek 27
 - 2.4 Invloed van Locke en Rousseau op opvoeding en gezinsleven 33
 - 2.5 Start van een gezinshistorisch debat: de zwarte legende 35
 - 2.6 Reactie op de pessimistische visie: de witte legende 37
 - 2.7 Conclusie in het debat tussen zwart en wit 39
 - 2.8 De mythe van het Europese gezin 39

- 2.9 Invloed van geboorte en sterfte op gezinsvorming:
de demografische transitie 41
- 2.10 Conclusie 42

3. Gezinsvorming en gezinsontwikkeling 44

- 3.1 Inleiding 44
- 3.2 Het traditionele kerngezin door de eeuwen heen 45
- 3.3 Timing van het ouderschap 47
- 3.4 Adoptie 51
- 3.5 Pleegzorg 55
- 3.6 Homo-ouderschap 59
- 3.7 Echtscheiding en overlijden 63
- 3.8 Na een echtscheiding ... 67
- 3.9 Conclusie 69

Deel II: Invloeden binnen het gezin 71

4. Opvoedvaardigheden en opvoedstijlen 72

- 4.1 Inleiding 72
- 4.2 Het belang van opvoeding en verzorging 74
- 4.3 Wat zou een ouder een kind moeten bieden? 76
- 4.4 Afstemmen op de behoeften en ontwikkelingsfase van het kind 79
- 4.5 Opvoedstijlen 86
- 4.6 Opvoeding: wat bepaalt het gedrag van ouders en
wat is goed genoeg? 90
- 4.7 Opvoeden is geen eenrichtingsverkeer 92
- 4.8 Onzekerheden en vragen 95
- 4.9 Conclusie 96

5. Gezinsamenstelling 98

- 5.1 Inleiding 98
- 5.2 Nederlandse gezinnen in cijfers 99
- 5.3 Invloed van gezinsamenstelling op de ontwikkeling van kinderen 101
- 5.4 Invloed van de relatie met broers of zussen 104
- 5.5 De ontwikkeling van meerlingkinderen 107
- 5.6 De ontwikkeling van enig kinderen 113

5.7	Gevolgen van gezinssamenstelling voor het ouderschap	114
5.8	Invloed van meerlingeboorte op het ouderschap	116
5.9	Conclusie	118
6.	Cultuur	120
6.1	Inleiding	120
6.2	Dé allochtoon?	121
6.3	Migratiegeschiedenis	122
6.4	Immigratie: integratie of assimilatie?	129
6.5	Interculturele opvoeding: theoretisch kader	131
6.6	Opvoedingsdoelen	133
6.7	Opvoedgedrag en opvoedstijlen	135
6.8	Probleemgedrag	137
6.9	Preventie en interventie: cultuursensitief of is dit niet nodig?	140
6.10	Conclusie	142
	Deel III: Invloeden buiten het gezin	145
7.	Kinderopvang	146
7.1	Inleiding	146
7.2	Gebruik van kinderopvang in Nederland	146
7.3	Goed of slecht?	149
7.4	Type, kwaliteit of kwantiteit?	163
7.5	Conclusie	166
8.	Grootouders	167
8.1	Inleiding	167
8.2	De geschiedenis van grootouderschap	168
8.3	Demografische en sociaal-maatschappelijke veranderingen en het grootouderschap	171
8.4	Verschillende verklaringen waarom grootouders voor kleinkinderen zorgen	172
8.5	Verschillende typen grootouders	177
8.6	De invloed van de grootouder	178
8.7	Conclusie	185

9. Media	187
9.1 Inleiding	187
9.2 Van Televisie tot Twitter	188
9.3 Invloeden van media: theoretisch kader	189
9.4 Negatieve effecten van media	192
9.5 Positieve effecten van media	195
9.6 Het meten van mediagebruik	197
9.7 Mediaopvoeding: samen kijken, regels stellen of bespreken?	200
9.8 De rol van de overheid	203
9.9 Conclusie	205
10. Leefijdgenoten	207
10.1 Inleiding	207
10.2 Groepsrelaties	208
10.3 Vriendschappen	214
10.4 Sekseverschillen in relaties met leeftijdgenoten	220
10.5 De rol van ouders in relaties met leeftijdgenoten	220
10.6 Conclusie	223
Literatuur	225
Register	267
Over de auteurs	273

Voorwoord

Hoewel de opvoeding en ontwikkeling van de meeste kinderen zonder noemenswaardige problemen verloopt, gaat veel aandacht binnen de pedagogiek juist uit naar de problemen in opvoeding en ontwikkeling. In dit boek staat echter de normale opvoeding en ontwikkeling centraal. Vertrekkend vanuit Bronfenbrenners ecologisch ontwikkelingsmodel, Belsky's procesmodel van opvoeding en Sameroffs transactioneel model, geven de auteurs, die allen ruime ervaring in onderwijs, onderzoek en professionele praktijk hebben, een overzicht van de meest recente wetenschappelijke bevindingen op het gebied van opvoeden. Ze laten zien hoe complex deze processen zijn. De ontwikkeling van het kind wordt gezien als het resultaat van voortdurende interacties tussen het kind (met zijn/haar genetische, biologische, cognitieve en persoonlijkheidsfactoren) en de context waarin het kind opgroeit. Opvoeding kan dus het best worden opgevat als een dynamisch systeem van wederzijdse beïnvloeding, waardoor zowel het kind als de opvoeders veranderen in de loop van de interactie.

Het gezin, als de belangrijkste context waarin het kind opgroeit, krijgt in dit boek veel aandacht. De auteurs beschrijven gezinsprocessen in verschillende leeftijdsfasen, de relaties tussen opvoedvaardigheden en de ontwikkeling van

het kind en de unieke rol van moeders en vaders. Ze erkennen echter ook dat steeds minder kinderen in de hedendaagse samenleving in het 'traditionele' gezin opgroeien. Daarom is in dit boek ook aandacht voor eenoudergezinnen, samengestelde gezinnen, adoptie- en pleeggezinnen, gezinnen met twee ouders van hetzelfde geslacht, gezinnen met andere etnische achtergronden, niet-biologisch ouderschap en tienermoeders. Naast het gezin krijgt de bredere omgeving ook aandacht: grootouders, kinderopvang, leeftijdgenoten en (sociale) media.

Dit boek laat, op een wetenschappelijk gefundeerde wijze, de rijkdom van de discipline Gezinspedagogiek zien en verschaft belangrijke informatie over de huidige stand van de wetenschap voor (toekomstige) professionele opvoeders, beleidsmakers en hulpverleners over de diversiteit en complexiteit van hedendaagse opvoeding en de gevolgen daarvan voor de ontwikkeling van het kind.

Prof. dr. Maja Deković, Universiteit Utrecht

Deel I

Het gezin

I

Inleiding: wat is gezinspedagogiek?

1.1 Inleiding

Opgroeien is complex. Opvoeden is complex. Ouders worstelen vanaf de geboorte van hun kind met de vraag hoe zij het op een goede manier kunnen begeleiden tot de volwassenheid. Op de weg die kinderen afleggen zijn vele hindernissen te nemen. Te beginnen met het mijnenveld van de babyfase, waarin ouders nauwelijks kunnen terugvallen op empirisch onderbouwde kennis over hoe om te gaan met het huilen, slapen en voeden van hun kind (Van der Veer, 2011). Dan volgt de redelijk stabiele basisschoolperiode, waarin kinderen relatief weinig ontwikkelingsstadia doorlopen (zoals beschreven door onder anderen Freud, Erickson en Piaget). Maar vervolgens worstelen ouders (en pubers zelf) met de fase van 'storm en stress' in de adolescentie (cf. Hall, 1904). Ouders hebben sterk het gevoel dat zij verantwoordelijk zijn voor de uitkomsten van hun opvoeding; het gezin wordt immers van oudsher gezien als 'hoeksteen van de samenleving'.

In de afgelopen decennia is er discussie ontstaan over de rol van het gezin in de opvoeding. De Amerikaanse historicus Edward Shorter (1975) stelde al in de jaren 70 dat het traditionele gezinsleven als norm en als ideaal aan het verdwijnen was en stichtte daarmee een hele nieuwe onderzoeksdiscipline:

de gezinsgeschiedenis. Het is niet langer gebruikelijk dat een gezin bestaat uit een vader, een moeder en enkele kinderen, zoals in het 'traditionele gezin' het geval was. Het 'moderne gezin'¹ wordt veelal gekenmerkt door minder stabiliteit, omdat het in stand blijven van partnerrelaties niet langer vanzelfsprekend is, door toenemende individualiteit en door een afname van geborgenheid. De vraag is dus in hoeverre (traditionele) gezinsvormen blijvend invloed hebben, gezien de veranderingen waaraan het gezinsleven onderhevig is, en in hoeverre ouders de ontwikkeling van hun kinderen überhaupt (kunnen) bepalen.

In de pedagogiek wordt al decennialang gedebatteerd over de invloed van *nature* en *nurture*, van aanleg en omgeving of opvoeding, waarbij gedragsgenetici de nadruk op de invloed van genetische bagage leggen, terwijl omgevingsdenkers de invloed van de opvoeding juist veel groter schatten. Behalve gedragsgenetici betogen ook zogenaamde 'antipedagogen' dat de invloed van de omgeving maar zeer beperkt is (Rowe, 1994), of slechts beperkt blijft tot de invloed van leeftijdgenoten in de adolescentie, en ontwikkeling van kinderen geenszins wordt bepaald door de ouders (Harris, 1998). Consensus is er inmiddels wel over de invloed van zowel genetische aanleg als omgeving (en de interactie tussen beide) en over de (relatieve) invloed van ouders. Hoewel de invloed van genetische aanleg belangrijk is, is opvoeding nodig voor de ontwikkeling van kinderen, of men nu uitgaat van de noodzaak van opvoeding voor ontwikkeling van kinderen per se of van een noodzaak voor het vormgeven van wat in aanleg al aanwezig is (zie paragraaf 2.3). Hoe dan ook: de invloed van opvoeding wordt toch in ieder geval enigszins gerelativeerd. Mogelijk een geruststelling voor ouders; of misschien juist niet.

In *Opgroeien in het hedendaagse gezin* gaan wij in op de complexiteit van opvoeden en opgroeien. In dit boek geven we de lezer een overzicht van de huidige stand van zaken in de wetenschap over belangrijke thema's uit de gezinspedagogiek, zoals adoptie en pleegzorg, opvoeding door homo-ouders, echtscheidingen en samengestelde gezinnen, de rol van zowel vaders als moeders binnen het gezin, de bijdrage die grootouders leveren aan de opvoeding

1 Het moderne gezin wordt ook wel aangeduid als 'postmodern', analoog aan naoorlogse stromingen in de filosofie, de architectuur, de literatuur en de kunst. Het postmodernisme twijfelt sterk aan (het kunnen vaststellen van) de waarheid en aan de maakbaarheid van de samenleving.

van hun kleinkinderen, en de invloed van kinderopvang, (sociale) media en leeftijdgenoten. Wij benadrukken dus het belang van de invloed van de omgeving, omdat de pedagoog zich te allen tijde bewust is (en moet zijn) van de invloed ervan op de ontwikkeling van het kind. Voordat we de beschrijving van de stand van de wetenschap aanvangen, is het belangrijk het vakgebied van de pedagogiek, en meer specifiek van de gezinspedagogiek, duidelijk te markeren. Hoe is deze discipline ontstaan en heeft die als aparte discipline wel bestaansrecht naast de (ontwikkelings)psychologie of de kinder- en jeugdpsychiatrie?

1.2 Pedagogiek als aparte discipline

‘De pedagogische wetenschappen bestuderen de opvoeding, het onderwijs en de hulpverlening aan kinderen en jeugdigen, met het oog op verbetering van de praktijk’ (Van IJzendoorn & Van Rosmalen, 2016, p. 9). Pedagogiek gaat dus over opvoeding in de breedste zin van het woord, maar hoewel ideeën over de opvoeding van kinderen zo oud zijn als de beschaving, ontstond de pedagogiek als aparte (academische) discipline in Nederland pas honderd jaar geleden. Het ontstaan van de pedagogiek als aparte discipline is (indirect) een gevolg van de ‘ontdekking van het kind’ (cf. Ariès, 1962) door het werk van de Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau, die als eerste de eigenheid van het kind benadrukte (zie paragraaf 2.3).

Aan het begin van de twintigste eeuw is de academische *Heilpädagogik*, waarin men zich richtte op het uitwerken van medische inzichten in opvoedingsmaatregelen om psychische defecten te genezen, uit Duitsland overgekomen en vestigde de pedagogiek² zich in Nederland (Ruijssenaars, Van den Bergh & Van Drenth, 2012). Tussen 1919 en 1926 werden aan verschillende universiteiten de eerste hoogleraren in de pedagogiek aangesteld: Jan Gunning in Utrecht, Philip Kohnstamm in Amsterdam (UvA), Rommert Casimir in Leiden, Johannes Hoogveld in Nijmegen en Jan Waterink in Amsterdam (VU). Als geesteswetenschap lag de nadruk binnen het nieuwe vakgebied op

2 De term pedagogiek wordt overigens slechts in enkele landen op het Europese continent gebruikt; in Angelsaksische landen gebruikt men *education* als verzamelnaam voor opvoeding, vorming en onderwijs.

de sociale werkelijkheid en de historische context waarin kinderen zich ontwikkelen, in tegenstelling tot het uitgangspunt van de natuurwetenschappen waar werd gezocht naar universele wetmatigheden (Bakker, Noordman & Rietveld-van Wingerden, 2010). Hierin onderscheidde de pedagogiek zich van meet af aan van de psychologie. Vanaf het ontstaan van de moderne psychologie, vanaf eind negentiende eeuw, kwam in deze discipline de nadruk te liggen op het ontleden van de structuur van menselijk ervaringen in kleinere delen. In de pedagogiek lag vanaf het begin de nadruk op het geheel van menselijk gedrag in de context van de opvoeding en omgeving.

Door de nadruk op context zette de pedagogiek zich af tegen het opkomend positivisme, dat sterk leunde op het vooruitgangdenken van de verlichting, en veronderstelde dat alleen empirische wetenschap kennis levert. De pedagogiek werd door Kohnstamm gezien als levensbeschouwelijk gekleurd en was in eerste instantie zelfs een specialisatie binnen de wijsbegeerte. Later duidde Martinus Langeveld de pedagogiek als normatief en handelingsgericht (Bakker et al., 2010). Hoewel zowel Kohnstamm voor de oorlog als Langeveld na de oorlog het belang van empirisch onderzoek binnen de pedagogiek hebben benadrukt, gaven zij aan dat de door empirisch onderzoek verkregen kennis pas betekenis krijgt door vanuit die kennis normatieve uitspraken te doen. Dit normatieve element van de pedagogiek wordt wel samengevat als 'een visie of idee over wat wenselijk en haalbaar is in de opvoeding' (Ruijssenaars et al., 2012, p. 14).

Het is belangrijk hier het verschil te duiden tussen normatieve pedagogiek en empirisch-analytische pedagogiek. Vaak wordt de nadruk gelegd op de laatste stroming, die natuurlijk aan de basis staat van wetenschappelijke evidentie over het opgroeien en opvoeden van kinderen. Maar het dekt niet de volledige lading van pedagogiek: opvoeders baseren zich niet alleen op feiten, maar laten in hun opvoeding ook sterk meewegen wat hun normen en waarden zijn, ongeacht de feiten. Hoe ouders hun kinderen opvoeden is niet alleen, of soms zelfs helemaal niet, gebaseerd op feiten. Soms komt dit inzicht pas met het ouderschap. Wanneer is een opvoeding goed of goed genoeg? Om hierover als pedagoog uitspraken te doen, volstaat alleen een empirische benadering niet.

Als voorbeeld kunnen we hier noemen het ouderschap van mensen met een verstandelijke beperking: empirische studies kunnen inzicht geven in de mate waarin ouderschap voor mensen met een verstandelijke beperking mo-

gelijk is en wat de invloed ervan is op de ontwikkeling van hun kinderen, maar er zit ook een duidelijke ethische en normatieve kant aan de discussie die hierover wordt gevoerd (cf. Kalthoff, 2015). Een ander voorbeeld wordt later uitgewerkt als het gaat over of het kind van nature goed of slecht is (zie paragraaf 2.3 over de mensbeelden van John Locke en Jean-Jacques Rousseau).

Na de Tweede Wereldoorlog werd binnen de pedagogiek empirisch wetenschappelijk onderzoek steeds meer gemeengoed (in navolging van de psychologie waarbij Wilhelm Wundt rond de eeuwwisseling de basis legde voor de experimentele psychologie). Vanwege de toenemende nadruk op het empirisch-analytische onderzoeksmodel binnen de pedagogiek, dringt de vraag zich op hoe de pedagogiek zich verhoudt tot (andere) empirische menswetenschappen als de psychologie en de psychiatrie. Heeft de pedagogiek wel een toegevoegde waarde?

Wij stellen op deze plaats dat die toegevoegde waarde er ontegenzeggelijk is. Gesteld kan worden dat de empirisch-analytische en de normatieve pedagogiek complementair zijn en samen zorgen voor de unieke bijdrage van de pedagogiek aan de sociale wetenschappen. Empirisch onderzoek levert de feiten en wetmatigheden die onontbeerlijk zijn voor het vakgebied van de pedagogiek. Tegelijk zijn normatieve uitspraken nodig om vanuit de wetenschap handelingsadviezen te kunnen geven voor de praktijk van opvoeding en onderwijs (Meijer, 1996). Deze normatieve uitspraken, die de wenselijke uitkomsten van de opvoeding schetsen, zijn per definitie onwetenschappelijk en subjectief, want ze worden deels bepaald door de achtergrond van de onderzoeker, zoals in de wetenschapstheorie verwoord door Kuhn (1962).

1.3 Gezinspedagogiek en andere pedagogische disciplines

Nu we het kader van de pedagogiek als wetenschap hebben geschetst en het belang ervan naast de psychologie hebben benadrukt, zullen we ingaan op de vraag hoe de gezinspedagogiek zich van andere (pedagogische) subdisciplines onderscheidt. In de gezinspedagogiek gaat het over de normale ontwikkeling van kinderen in verschillende, specifieke opvoedingscontexten. Van een normale ontwikkeling is sprake als een kind alle fasen doorloopt naar de volwassenheid op het gebied van fijne en grove motoriek, groei, so-

ciale vaardigheden en spraak en taal. Bij een normale ontwikkeling worden alle zogeheten mijlpalen behaald en ondervindt een kind geen (grote) problemen in de ontwikkeling.

De orthopedagogiek richt zich op opvoeding in problematische situaties, bijvoorbeeld bij mensen met een handicap, bij leerproblemen, bij gezinsproblemen of in de jeugdhulpverlening. In de ontwikkelingspsychologie houdt men zich vooral bezig met de algemene cognitieve, morele of sociaal-emotionele ontwikkeling van het individuele kind; hier richt men zich dus op het microniveau uit het model van Bronfenbrenner (zie paragraaf 1.4.1). De gezinspedagogiek legt juist de nadruk op (de variabiliteit van) de opvoeding van kinderen met een normale ontwikkeling en de rol van de opvoedingsomgeving in die ontwikkeling, zoals de vraag hoe kinderopvang de ontwikkeling van het individuele kind beïnvloedt of hoe de ontwikkeling van kinderen in een groot gezin verschilt van die van enig kinderen. Daarbij heeft de gezinspedagogiek aandacht voor de bredere context en voor alle dimensies binnen de samenleving waarin kinderen opgroeien (bijvoorbeeld voor beslissingen op overheidsniveau die de opvoeding en ontwikkeling van het kind beïnvloeden).

Het gezin³ neemt als primair opvoedingsmilieu een belangrijke plaats in binnen gezinspedagogisch onderzoek. Er wordt dan gekeken naar de unieke rol van moeders en vaders, de invloed van gezinssamenstelling of de gevolgen van scheiding. Tegelijk moet worden geconstateerd dat steeds minder kinderen opgroeien in het traditionele gezin en er een diversiteit aan gezinsvormen voor in de plaats is gekomen. Juist omdat 'het gezin' aan verandering onderhevig is, is het van belang de invloed ervan op de ontwikkeling van kinderen te onderzoeken. Voor we toekomen aan de beschrijving van de invloed van de diversiteit aan opvoedingsmilieus is het goed het theoretisch vertrekpunt van dit boek nader te verklaren. We bespreken hiertoe in de volgende paragraaf de theoretische modellen van Bronfenbrenner (1979), Belsky (1984) en Sameroff (1975), die gezamenlijk het pedagogisch omgevingsperspectief vormen.

3 Opmerkelijk is dat er in het Nederlands een onderscheid wordt gemaakt tussen 'gezin' en 'familie', een onderscheid dat in andere talen (bijvoorbeeld Engels, Frans, Duits) niet wordt gemaakt (cf. Bakker et al., 2010).

1.4 Theoretisch kader

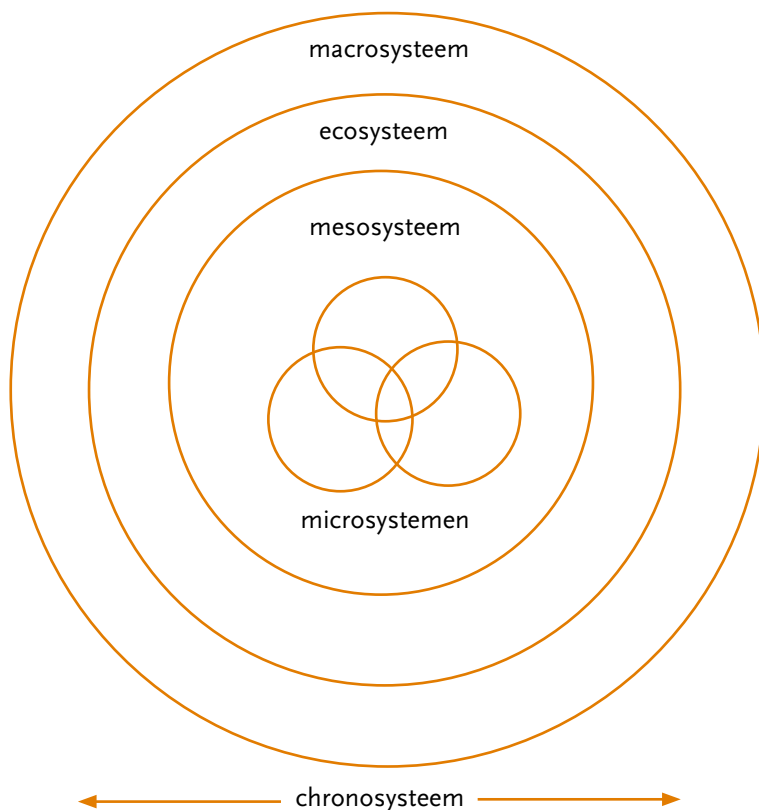
1.4.1 Het model van Bronfenbrenner

In de pedagogiek wordt veelal gebruikgemaakt van het sociaal-ecologisch ontwikkelingsmodel van de Russisch-Amerikaanse ontwikkelingspsycholoog Urie Bronfenbrenner. Bronfenbrenner (1979; cf. Bronfenbrenner & Morris, 2006) stelt dat de ontwikkeling van kinderen plaatsvindt als gevolg van een toenemend complexe interactie tussen het zich ontwikkelende individu en personen, objecten en symbolen in zijn onmiddellijke omgeving. Deze interacties, ook wel zogenaamde proximale processen, vormen de basis voor de ontwikkeling van het kind, zeker wanneer zij regelmatig en over een langere periode plaatsvinden. Bij proximale processen valt te denken aan samenspel met vriendjes of vriendinnetjes, het lezen van een boek, het spelen met speelgoed, een activiteit met vader of moeder, of een gesprek met de leerkracht. Hoe deze proximale processen van invloed zijn, hangt af van de individuele eigenschappen van het kind, van de omgeving en van de aard van de ontwikkelingsuitkomsten. Hiermee geeft Bronfenbrenner bij de ontwikkeling van kinderen een belangrijke rol aan de omgeving. Hij maakt daarbij onderscheid tussen verschillende ecologische systemen: microsysteem, mesosysteem, exosysteem, macrosysteem en chronosysteem (zie figuur 1.1).

Het microsysteem bestaat uit de opvoedingssituaties (*settings*) waarin het kind zich begeeft en waar het in directe interactie is met de omgeving, zoals in het gezin, op de kinderopvang, op school, met vrienden of burens.

Het mesosysteem bestaat uit de interactie tussen verschillende opvoedingssituaties, zoals de afstemming tussen ouders, leerkrachten, huisarts, buurt of kerkgenootschap. Goede afstemming tussen verschillende microsystemen komt de ontwikkeling van het individuele kind ten goede. Een voorbeeld van een minder goede afstemming is die tussen verschillende opvoedingsmilieus van migrantenkinderen en het mogelijk belemmerend effect hiervan op de ontwikkeling (zie hoofdstuk 6).

Met het exosysteem wordt de invloed op de ontwikkeling bedoeld van structuren waarin het kind niet direct participeert, maar die wel de directe omgeving beïnvloeden, zoals het werk van ouders, de schoolklas van een broer of zus, de krant, televisie of internet, of de vrienden van ouders.

Figuur 1.1: Ecologisch model van Bronfenbrenner (1979).

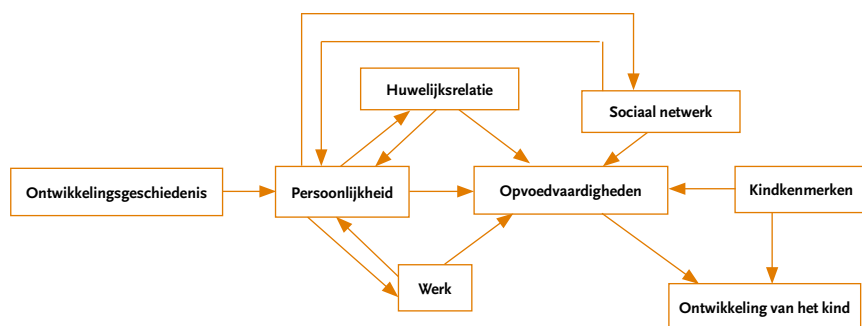
Het macrosysteem, ten slotte, omvat de grote structuren op afstand van het kind, zoals wetgeving, cultuur of geloof.

In het oorspronkelijke model van Bronfenbrenner werd aan deze vier ecologische systemen ook nog het chronosysteem toegevoegd, maar in de meeste beschrijvingen van het model wordt dit veelal niet meer genoemd. Bronfenbrenner wilde met het chronosysteem aangeven dat historische ontwikkelingen de omgeving van het kind kunnen veranderen. Voorbeelden zijn veranderingen in gezinsstructuur (zoals bij overlijden of scheiding), verandering in sociaaleconomische status en de eisen die gesteld worden door het digitale tijdperk. Door het gebruik van het ecologisch ontwikkelingsmodel kunnen

pedagogen de invloed van de omgeving van het kind in kaart brengen. De gezinspedagoog heeft aandacht voor alle subsystemen van Bronfenbrenners model, waar een ontwikkelingspsycholoog vooral aandacht zal hebben voor het microniveau.

1.4.2 Het model van Belsky

De Amerikaanse ontwikkelingspsycholoog Jay Belsky gebruikte het ecologisch ontwikkelingsmodel van Bronfenbrenner, dat de ontwikkeling van het individu als uitgangspunt neemt, om voor het opvoedingshandelen (het opvoedgedrag van ouders) een vergelijkbaar model te ontwikkelen. In zijn sociaal-contextueel procesmodel van opvoeding (zie figuur 1.2) gaat Belsky (1984; Belsky & Jaffee, 2006) uit van opvoeding als ‘tweerichtingsverkeer’: er is sprake van wederzijdse beïnvloeding tussen opvoeder en kind. Kenmerken van het kind als intelligentie en temperament beïnvloeden zowel de ontwikkeling van het kind zelf als het opvoedingshandelen van de ouder. Daarnaast onderscheidt Belsky nog verschillende andere factoren die van invloed zijn op het opvoedgedrag van ouders. De opvoedvaardigheden worden deels bepaald door ervaringen uit de eigen kindertijd en de ontwikkeling van de persoonlijkheid. Daarnaast zijn ook de mate van sociale steun, de kwaliteit van de partnerrelatie en het werk (als bronnen van stress of steun) van invloed op het opvoedingshandelen van ouders.

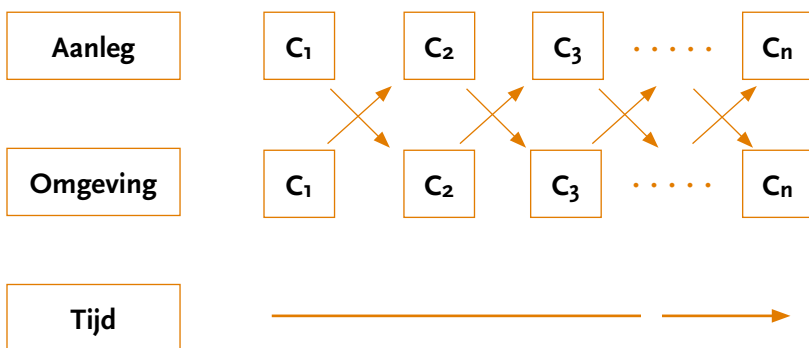

Figuur 1.2: Procesmodel van Belsky (1984).

1.4.3 Het model van Sameroff

Een derde model dat hier aandacht verdient is het model van de Amerikaanse ontwikkelingspsycholoog Arnold Sameroff. Sameroff (1975; cf. Sameroff & Chandler, 1975) was een van de eersten⁴ die vaststelde dat het kind geen hulpeloos slachtoffer is van de opvoeding waarin ouders de uitkomsten bepalen, maar dat de eigenschappen en het gedrag van het kind bepaald (positief of negatief) opvoedgedrag kunnen uitlokken. Hij werkte dit idee uit in het transactioneel model (zie figuur 1.3).

Met het model neemt Sameroff afstand van modellen waarin uitgegaan wordt van enkel een hoofdeffect, zoals gebruikelijk in studies die een verklaring vinden voor ontwikkelingsuitkomsten in genen of omgeving. Ook modellen waarbij uitgegaan wordt van interactie tussen aanleg en omgeving geven volgens Sameroff een onvoldoende accurate afspiegeling van de werkelijkheid. Er wordt dan geen rekening gehouden met het feit dat zowel aanleg als omgeving veranderen door de tijd heen. Bovendien, stelt Sameroff, zijn de veranderingen onderling afhankelijk van elkaar en beïnvloeden ze elkaar. Deze complexe interactie, of transactie, is vastgelegd in het transactioneel model.

Figuur 1.3: Transactioneel model van Sameroff (1975).

4 Maar zie ook Bell (1968), Clark-Stewart (1973) en Klaus & Kennel (1970).

Als voorbeeld kan worden gedacht aan kinderen met een zeer lastig temperament. Door het lastige temperament van het kind kunnen de gevoelens van de ouders richting het kind ernstig verstoord raken, met mishandeling tot gevolg. De mishandeling heeft weer gevolgen voor het gedrag van het kind. Zo is er sprake van wederzijdse (negatieve) interactiepatronen.

In de hoofdstukken die volgen zullen we regelmatig terugkomen op deze drie belangrijke theoretische modellen. Voor nu is het van belang te constateren dat de pedagoog door middel van deze theoretische modellen rekenschap geeft van de invloed van de omgeving op de ontwikkeling van het kind en daar in empirisch onderzoek en in normatieve uitspraken over opvoeding rekening mee houdt. De pedagogiek maakt, anders dan de psychologie en de psychiatrie, dus niet alleen gebruik van psychologische kennis over het gedrag van individuen, maar ook van sociologische kennis over sociale relaties en sociale interactie in de breedste zin van het woord. Tegelijk wordt gekeken naar de rol van ouders in de interactie met hun kinderen, omdat de pedagoog systeemgericht werkt en uitgaat van een transactioneel model, waarbij er interactie is tussen en wederzijdse beïnvloeding van het kind en zijn omgeving. De pedagogiek speelt daarmee als zelfstandige discipline binnen de sociale wetenschap een unieke en onmisbare rol.

1.5 De opbouw van dit boek

We hebben vastgesteld dat de pedagogiek als zelfstandige discipline een duidelijk bestaansrecht heeft. Ook is duidelijk geworden dat de gezinspedagogiek als subdiscipline de aandacht richt op de normale opvoeding van kinderen in hun (sociale) context. In dit boek wordt gekeken vanuit het eerder geschetste pedagogisch omgevingsperspectief, waarbij de nadruk niet alleen ligt op het kind of de jongere zelf, maar ook op diens omgeving. Om die reden is er in dit boek aandacht voor:

- het belang van het gezin (Deel I);
- de invloeden op de ontwikkeling van kinderen binnen het gezin (Deel II);
- de invloeden op de ontwikkeling van kinderen buiten het gezin (Deel III).

In de volgende hoofdstukken zullen we de belangrijkste thema's uit de gezinspedagogiek beschouwen, met nadruk op de huidige stand in de wetenschap.

Na dit inleidende hoofdstuk volgen in Deel I nog twee hoofdstukken over het belang van het gezin. In hoofdstuk 2 wordt een beeld gegeven van de ontwikkeling van het gezin in de afgelopen eeuwen. In hoofdstuk 3 ligt de focus op diversiteit van de ontwikkeling en de vorming van gezinnen.

In Deel II van dit boek staan de invloeden binnen het gezin centraal. De theoretische modellen zoals in dit inleidende hoofdstuk beschreven, bieden houvast voor de beschrijving van opvoedstijlen en opvoedvaardigheden en de invloed hiervan op de ontwikkeling van het kind in hoofdstuk 4. Vervolgens beschrijven we in hoofdstuk 5 de invloed van de gezinssamenstelling en de geboortevolgorde van kinderen. In hoofdstuk 6 is aandacht voor de invloed van culturele verschillen in de opvoeding, met name voor verschillende in de Nederlandse maatschappij vertegenwoordigde etnische groepen.

In het laatste deel van het boek, Deel III, hebben we aandacht voor de invloeden van buiten het gezin. In hoofdstuk 7 wordt een overzicht gegeven van de invloed van kinderopvang op de ontwikkeling van kinderen. Vervolgens wordt in hoofdstuk 8 de relatief nieuwe rol van grootouders beschreven. In hoofdstuk 9 wagen wij ons aan het hete hangijzer van de invloed van (sociale) media op kinderen en de rol die ouders daarin hebben. In hoofdstuk 10 ten slotte wordt de rol van leeftijdgenoten besproken, met de nadruk op hun rol in de adolescentie.

Het is van groot belang als pedagoog, maar ook als ouder, kennis te nemen van de meest recente wetenschappelijke gezinspedagogische inzichten uit *Opgroeien in het hedendaagse gezin*.